

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1991
FORFATTER:	Frovin Jørgensen
TITEL:	Trængsler i 1700-tallets Kolding.
KORT RESUME:	Indkvartering af hvervede ryttere fra 1718 og konflikter med Vonsild om tørvemose i 1840erne.

Trængsler i 1700-tallets Kolding

Af Frovin Jørgensen

Kolding var kun »en liden fattig by«, da Frederik 4. i 1718 ved Den Store Nordiske Krigs afslutning besluttede at lægge de hvervede rytterregimenter ind i en række købstæder, deriblandt Kolding for at få dem indkvarteret gratis »med sengeleje, lys og ildebrændsel«. Kolding skulle have fem kompagnier.

Blandt borgerne rejste der sig et ramaskrig, da de fik det at vide, og de bestormede borgmester og råd med bøn om at gøre noget. Kolding kunne umuligt bære denne byrde, så meget som de havde i forvejen. Men det hjalp ikke. Alt var overvejet og gennemtænkt, blev der sagt.

Men en lettelse fik Kolding alligevel efter ihærdige protester. Det var skik, at når nogen af de kongelige passerede byen, skulle borgergarden paradere for dem. Ganske vist havde de ingen geværer at paradere med, men dem lånte man på landet. Nu blev Kolding fri for disse parader. »De var ingen nytte til«.

Et besværligt punkt ved indkvarteringen var, at en del af rytterne var gift, helt op til en snes koner fulgte med, senere flere. Det måtte matros Henning Hansen sande. Han boede i Klostergaden og var forhyret med krejerten Madame Christina, der ejedes af en del næringsdrivende i byen og førtes af skipper Poul Basse. Henning Hansen havde et lille hus med en enkelt stue. Her boede han med kone og børn og fik så indkvarteret en rytter med kone og fire børn, som annekterede hele huset og om vinteren lejrede sig foran kakkellovnen dagen igennem, så Henning Hansens familie snart ingen steder havde at være. I foråret 1733, da en omskiftning af garnisonen skulle finde sted, skrev

Henning Hansen derfor til borgmesteren og bad så mindelig om at blive »forlindret«, at han ikke helt skulle blive ruineret, for han havde haft hele familien, siden den kom til byen, men lige meget hjalp det.

På et vist tidspunkt fik Kolding tildelt en sum penge fra nogle jyske købstæder, som ikke havde fået indkvartering, ialt 342 rdl. 4 sk. om året, som udbetaltes fra Ålborg. Det betød et tilskud til hver rytter og rytterkone på 3-4 rdl. Imidlertid fik byen ordre til årligt at indkøbe staldrekvisitter, som kostede 50 rdl. De penge tog magistraten fra tilskuddet, så til hver mand blev der kun 4 mk. 9 sk., og dette beløb kunne ikke dække udgifterne. Dertil kom, at pengene blev meget uregelmæssigt indbetalt, i tiden 1727-1740 slet ingen.

Næste omskiftning af garnisonen fandt sted 26. juni 1740. 6. april meddelte stiftamtmanden det til magistraten. Byen skulle igen have fem kompagnier. Magistraten svarede, at det kunne byen umuligt klare. Borgmesteren foreslog, at der blev stillet barakker til rådighed.

Men så tog »de 16« affære. Det var et udvalg af borgere, der udtalte sig om offentlige forhold i byen over for øvrigheden, og de var meget betænkelige ved byens situation, navnlig hvad angik fremskaffelse af brændsel. Formentlig havde udvalget haft borgerskabet samlet for at drøfte, hvad de skulle gøre og var blevet enige om at formå borgmesteren til på byens vegne at bede kongen om hjælp. 7. april 1740 skrev »de 16« til borgmesteren:

»I langsommelig tid har borgerne ingen nytte haft af det udviste tørveskær i Knudsbøl og Røj mose, som de

Prospekt over Kolding fra Frederik 5.s atlas, 1755. Original i Det kongelige Bibliotek.

havde fået i 1718, på grund af den store afstand, over to mil, og træ fra skovene kunne de ikke længere få«. Derfor var det næsten umuligt at skaffe det brændsel, som borgerskabet »så strengelig var ansat for«. Og dog var det store kvantiteter, der skulle skaffes, 246 portioner (husstande?) á 6 læs, ialt 1476 læs. Endog af Vonsild by, skrev de, hvor en del af borgerskabet tidligere for penge havde kunnet skære deres tørv i Svanemosen, var det nu blevet forbudt. Deres eneste hjælp var

nu kongen, om de måtte skære tørv i Fovslet Svane-mose, som skulle være kongens.

Denne skrivelse satte borgmesteren igang, og han kontaktede folk til flere sider og skrev også 21. april til hofjægermester og overførster Bachmann, og 3. maj modtog Kolding et negativt resultat af sine protester. En ubereden afdeling på 50 mand blev flyttet op på Staldgården.

5. maj sendte byen en ny klage til stiftamtmanden

om forskellige indkvarteringer og de mange »frie ægter« (gratis kørsler) på grund af byens beliggenhed og takkede for hjælpen (formentlig retten til at hente tørv i Svanemosen). Borgmesteren sluttede:

»Imidlertid beder jeg underdanigst om Deres excellences nåde. Ingen har lidt mere ved den store indkvartering end Kolding. Derfor håber jeg også, at Gud bøjer nådige Herres hjerte til vores forsvar«. 21. juni bestemte kongen, at de 50 uberedne skulle til Vejle.

Men ikke så snart var indkvarteringen begyndt, før nogle borgere fandt på, at de var for fine, for fortjenstfulde eller i besiddelse af andre kvalifikationer, der gjorde, at de ikke kunne klare en indkvartering og søgte om fritagelse. De første gange fik de også nej, men fandt så på andre grunde, og ved omskiftningen af garnisoner i 1740 var borgere, svarende til en fjerdepart af grundtaksten, dvs. den grundskat, byen samlet skulle betale, blevet fritaget. Det drejede sig om de største og bedste gårde, og antallet af indkvarterede kompagnier blev følgelig nedsat til 3 med ialt 185 mand og 155 heste.

Men så kom en ny vanskelighed. Tilførslen til byen af rug begyndte i maj/juni at svigte. Rug skulle af bønderne føres frem til byens torv og sælges til priser, som var fastsat på rådstuen. Ingen måtte købe uden for byens porte – det kaldtes forprang – eller tage ud til bønderne og handle – det kaldtes landprang og var strafbart. Den mindskede tilførsel af rug til torvet gjorde folk nervøse. Hurtigt blev der udsolgt, og folk kunne ikke forstå hvorfor. Nervøsiteten bredte sig, og når bonden kom med sin rug, flokkedes folk om ham for at sikre sig det daglige brød. De råbte op og bød over som på en auktion. Priserne steg, og inden man så sig om, var de kommet op på det dobbelte, fra 9 til 18 mk. Folk kunne ikke få den rug, de skulle bruge. Der blev tumulter. Noget måtte gøres.

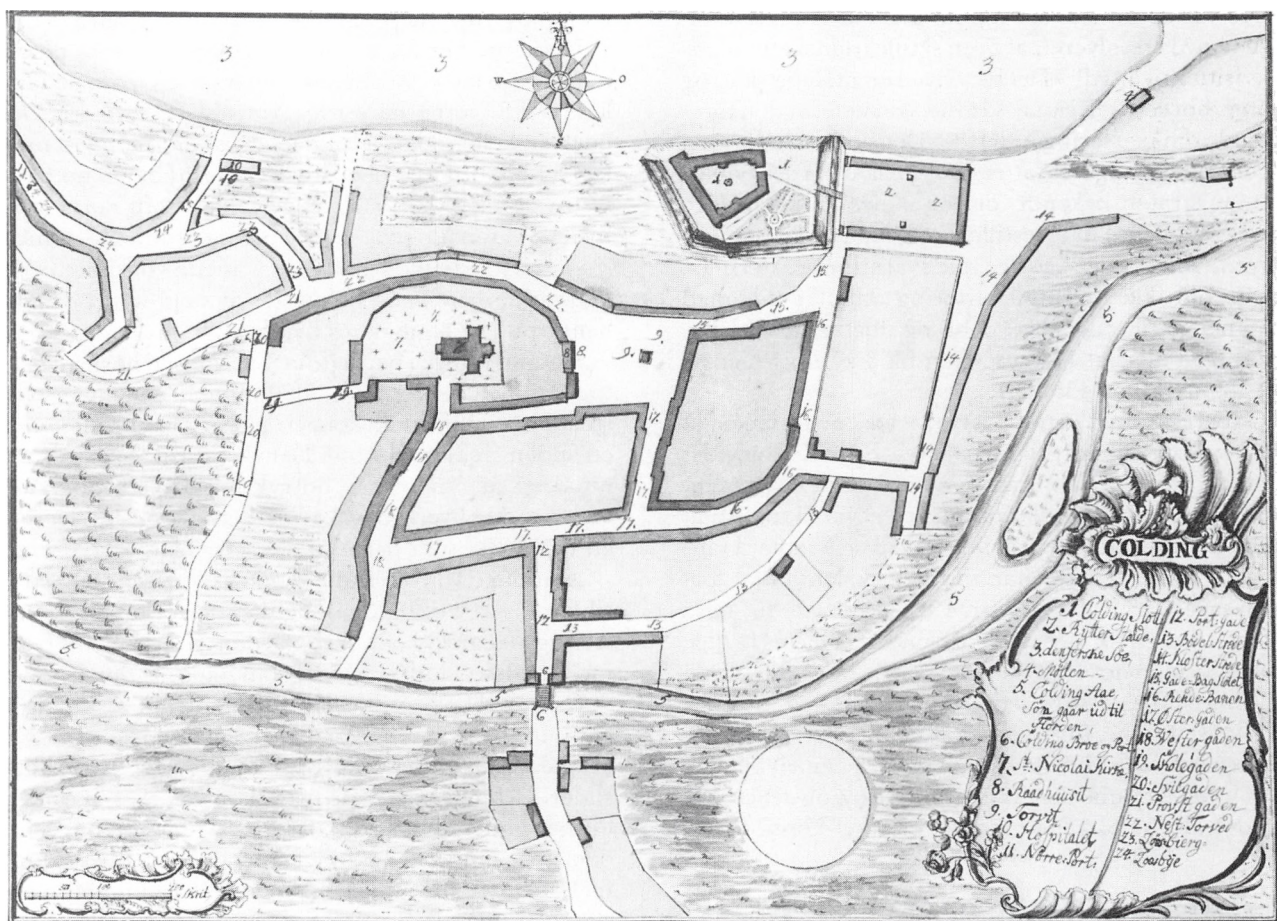
Den 22. december 1740 skrev magistraten til byfoged Grundahl, der ved kgl. forordning var blevet ud-

nævnt til landfiskal (embedsmand på landet) om at forfølge sagen. Det var jammerligt, skrev magistraten, at høre de fattiges lamentationer over den her på stedet overraskende dyrtid og mangel på allehånde levnedsmidler: »Varene findes så utilstrækkelige fra landmanden, at bonden, så snart han kommer på torvet... finder sig omringet af mennesker i hobetal og får mere for sin vare, end han selv havde ventet, fordi enhver trænger og på torvet skal søge sit indkøb, siden det efter loven og forordningen er forbudt at vandre landet omkring i forprang med bønderne«. Så ukristeligt og imod al lov må det være, at en mand fra Ribe havde holdt folk til at rejse om, by efter by, og opkøbt hos bønderne, hvad rug de kunne sælge, »for samme i sit købmandskab og profit at udskibe til andre steder og ved sådan landstrejfen opsøgt brødkurven hos almuen her på stedet og den fattige i særdeleshed til sult og dyrtid«. »Da borgerskabet ængstes og overløber os, må vi anmelde sligt med begæring, at land- og forpranger af Ribe, Jens Termansen, måtte blive straffet, men også, at den rug, som han i ulovlig handling har købt og nu i dag her til Kolding skal indkomme med og udskiber, må konfiskeres og derefter enten for en billig pris eller ved auktion til ingen uden Kolding bys indvånere, igen sælges. Item og, at bønderne for slig ulovlig handel måtte vorde straffet til vedbørlig afsky og herefter advaret at søge købstaden og de forordnede akseltorve med deres varer«.

Det kom imidlertid til at gå helt anderledes. Den 10. januar 1741 meddelte magistraten chefen for garnisjonen, at politiet havde anholdt en skibsladning på 108 td. 6 skp., som Jens Termansen havde oppranget omkring i rytterdistrikterne hos bønderne, ialt 300 td., og at kongen efter anmodning havde erklæret kornet for hjemfalden til byen for betaling. Men så havde fiskalen, byfoged Grundahl, alligevel beordret, at rugen uhindret skulle sendes til Det Islandske Kompagni i København.

Samtidig med omskiftningen af garnisionerne be-

Grundtegnig over Kolding fra Frederik 5.s atlas. Original i Det kongelige Bibliotek.

gyndte et nyt kapløb mellem de øverste borgere om at blive fri for indkvartering. Det skulle bekæmpes. Da kongen i forsommeren kom igennem byen på rejse til Holsten og gjorde holdt, mødte »de 16« op og overrakte »en allerunderdanigst supplique« i kongens hånd, og de oplevede af kongens nådige mund at høre

det trøsterlige svar, at »vi ud i vor ansøgning skulle blive bøn hørt«. Hjemkommen sendte »de 16« en kopi af skrivelserne samt en meddelelse til stiftamtmand Gabel om den tvungne indkvartering, som byen var pålagt, med bøn om »...at betjentene og andre, som hidtil havde været fri, måtte komme dem til hjælp«. Des-

værre var det første, der mødte dem, at Kammerkollegiet havde resolveret, at byen skulle fremskaffe staldrekvisitter til 50 rdl. »Det blev byen en utålelig skat, og mange borgere gik i knæ, så Gud skal vide, at den forestående omkvartering er hård«. Det skrev »de 16« den 26. marts 1741 og fortsatte: »Borgerskabets usle vilkår er magistraten bekendt, derfor nødes vi at andrage Deres excellence at forestille Kongen, at de gårde her i byen, som er de bedste, må svare indkvarteringshjælp, om ikke ved indkvartering da efter billighed med penge til sengeklæder, lys og ildebrændsel«. Belønningen blev, at Kolding igen fik 3 kompagnier på ialt 185 mand og 155 heste.

Gabel blev imidlertid så fortørnet over rug-sagen, at han ønskede den ført til Højesteret, og bedre blev det ikke, da det kom frem, at flere personer havde været med i foretagendet, blandt andet en vis Hans Adolf Müller fra Kolding og regimentskriver Nikolaj Hansen. Og 16. maj skrev han til landfiskalen om at forfølge sagen. Den 19. marts 1742 ønskede »de 16« også sagen forfulgt, for der var gjort »indpas i byens lovlige næring«, men de erkendte, at det ville blive dyrt. Den 30. marts 1742 resolverede Majestæten dog, at byen fik »satisfaktion«, formentlig tilladelse til at hente tørv i kongens mose i Vonsild. Der var således en vis velvilje til at imødekomme den hårdt trængte by, og det er måske det, der satte gang i konflikten med Vonsild.

Konflikten med Vonsild

Allerede i 1740 var der en konflikt mellem Kolding og Vonsild om brændsel til garnisonen i Kolding. Bymændene i Vonsild sagde nej, og efter kilderne at dømme blev uoverensstemmelserne ikke ordnet.

I 1743 klager byens øvrighed til amtmanden over, at koldingerne ikke må køre over Vonsild fællesmark på en »ny usædvanlig vej«. Nu beder øvrigheden amtmanden foranledige en tilladelse hertil. Det kunne tyde på, at de har fået lov af kongen til at skære tørv i

hans mose, men nej til at køre over Vonsild fællesmark.

Dette brev er for så vidt overraskende, som det jo måtte bero på vonsildernes egen afgørelse, om de ville lade koldingerne køre over Vonsild fællesmark. Det har nok heller ikke været tanken, at amtmanden med loven i hånd skulle beordre de Vonsild bymænd til at lystre og tage de ubehagelige følger, som deraf ville flyde. Snarere drejede det sig om, at amtmanden med sin autoritet skulle påbyde de gemene vonsilder, som købstadborgere ikke behøvede at tage noget videre hensyn til, at åbne deres bymark!

Her må vi tage i betragtning, at Vonsild hørte til hertugdømmet Slesvig, hvis befolkning havde mere selvstændig holdning end kongerigets og også hørte under en anden civilforvaltning. Det var vonsilderne, som et hundred år senere gav udtryk for deres egenart og sagde: »Vi er hverken jyske eller tyske, vi er slesvigere«, en udtalelse, som peger på en selvstændig holdning.

Amtmand von der Lühe kendte ikke sagen, som vonsilderne skrev til ham om og bad derfor om en frestilling af den. Og den skrev de den 24. maj 1743. Dermed træder vi ind i sagen og kan følge argumenterne.

Først takker vonsilderne amtmanden, fordi han vil kommunikere sagen med dem og give dem lejlighed til at vise »magistratens på vores totale ruin rettede hensigter«. Mange veje førte over deres marker. Foruden biveje var der også kørespor inde på marken, når selve den store landevej og kongevej sydpå var ufremkommelig. Desuden var der alfarvejen fra Kolding til Fovslet, Ødis, Bramdrup og flere byer, hvor der var stor trafik, som især om vinteren var til stor skade for sæden med de mange spor, »...som sine steder tog den halve byager«. »Desuden forårsagede trafikken stor ulejlighed ved, at mange markled blev lukket op og ikke lukket igen, så bønderne med stor bekostning måtte holde vagt eller se deres eget kvæg løbe ud og indbundet i andre byer, så de måtte betale løsesummer eller se andre byers kvæg i deres korn, eng og græsning uden at få erstatning for deres skade«.

Skulle de nu belastes med en ny tørvevej, »..da ønsker vi alle at rømme, og kunne da ingen mand svare hans Majestæt sin pligt«.

Når vonsilderne så så alvorligt på sagen, hang det blandt andet sammen med tidligere dårlige erfaringer med samarbejdet med Kolding om tørvemosen: »Vi ser det ud fra prøver, de koldinger har givet, og som viser, om de kun med én fod sig først til os kunne indtrænge, siden af dem kunne vente«. Sagt på en anden og mere nutidig måde: har de først fået foden indenfor, er der ingen grænser for, hvor langt de kan finde på at gå. Og her har de vonsilder klare erfaringer at bygge på: »Thi da vi for nogle år siden lod dem for betaling grave tørv på vores Svanemose og selv udføre dem, gik mange af dem i deres begærlighed så vidt, at når de os for 8 sk. havde aflejet 1 dags tørveskær, hvorpå efter landsens skik kun 2 folks arbejde regnede, de da i stedet for sendte 4 eller 5 arbejdere som for de 8 sk. kunne grave 20 og vel flere læs«. Det betyder, at de udnyttede deres aftale til det yderste og pressede langt mere ud af de 8 skillings tørvegravning, end det var rimeligt – set fra vonsildernes side. Og ikke nok med det. Når de kørte derfra med deres læs, lavede de også ravage: »Men når de kom fra mosen, kuldkørte de både vores og andres opringede tørv, og mangen mands tørv blev aldeles borte«. De opførte sig efter vonsildernes mening så skadeligt og med så »utidig kørsel«, at man måtte blive i tvivl om, hvorvidt »mosen og marken os eller de koldinger var tilhørende«. Derfor er de indstillet på at stå »..de koldingers ubillige fordringer imod«. Og alligevel bliver deres modstand opfattet som ren chikane, sådan opfatter de i det mindste udtalelser fra øvrigheden i Kolding: »Som vi så meget mindre forundres over af deres borgmester og råd at udråbes for blotte chikaner, som det os af erfarenheden er bekendt, at slige bydende herrer lettelig derpå forfalder at holde det for en chikane, når bønder og gemene folk ej altid kan gøre deres vilje, men undertiden er nød til at stå noget på deres ret«.

Folkene fra Vonsild har fået forsikring om, at en eventuel skade skal erstattes af koldingerne, men det ændrer ikke uden videre ved deres negative indstilling over for spørgsmålet: »..vi holder os sikrere ved at undvære dem end ved at føre beviser og holde rettergang med dem, hvorved penge- og tidsspilde ville være os vissere end dens søgende erstatning af vores skade«. Og Vonsild mener ikke, at Kolding som købstad kan påberåbe sig en særlig rettighed: »Hvad havde Kolding mere end andre købstæder for fundament til at påstå sig egne veje udlagt til at bringe tørv og brændsel hjem?« Det kan de så meget mindre, som Vonsild og Kolding overhovedet ikke har en fast administrativ forbindelse: »Men endnu urimeligere er det, at Kolding magistrat vil agte sig beføjet til denne vej just af os at prætere, da vi dog ej til dem med den ringeste kommunikation er forbundet, men ved navne og civilorden adskilte«. Kolding ligger i kongeriget, Vonsild i hertugdømmet, den kendsgerning overser man ikke: »Endskønt vi en fælles Gud og konge haver, sorterer vi dog hver part under sin egen provins og lov, og ligesom naturen ved en stor strøm haver sat grænsen mellem os, således også det aller højeste landets herskaber fra utænkelige tider her ud i alle civile anordninger dette naturlige skel og skilsmisse haver agnosciseret, autoriseret og altid vedligeholdt«.

Kongeåen er grænsen, sådan har det været i umindelige tider – det kan der ikke bare dispenseres fra. Derfor kan man ikke forlange at få anlagt en vej ned gennem vonsildernes marker og køre uhindret gennem deres mose. Men der er andre udveje, mener vonsilderne, for helt uvillige til forlig i sagen er de ikke. Der er faktisk en mulig og ganske naturlig vej, set fra deres side: »Over Seest og Hjarup byers rettighed, som med de koldinger under én provins findes, har han en lige så kort og bekvem vej til Fovslet skov og Svanemosen som over vores mark«. Men det har koldingerne ikke forsøgt, siger de i Vonsild, og det er der en meget god grund til: »De vidste nok, at de med slig særlig væ-

sen der ej kunne have fremgang, og at de af bøndernes ordentlige forsvar, regimentsskriveren, ville deri finde modstand«.

Når det ikke havde en mulighed for sig, var det mere bekvemt at presse sig igennem over for vonsilderne: »Derfor har de, i deres vrang mening, at da bønderne i dette hertugdømme ingen slig forsvarere havde, har de fundet det »convenabler« at gøre et forsøg med os, at de der med bedre succes kunne trænge igennem«.

Tilbage er der så at håbe på en højere retfærdighed, således at deres krav kan blive afvist: »Men vi håber i tillid til Eders excellences højberømmelige nidkærhed for retten og enhver undersåts konservation, at deres anslag skal fejle dem, og »imploierer« derfor underdanigst, at de sig på os trængende klagere med deres ugrundede påstand må afvises og til rolighed anvises, og vi derimod ved vores frihed for den tilmente fremdeles beskyttes og håndhæves«.

Den 12. juni sendte amtmanden skrivelsen tilbage til magistraten, og derefter hører vi ikke mere til sagen i denne omgang. Hvad hans excellence nåede frem til i sin nidkærhed, ved vi således ikke. Men hvad det end måtte være, så satte det ikke et endeligt punktum i sagen. Godt 10 år efter var der igen vanskeligheder.

Den 29. april 1754 er der igen røre om Svanemosen, og nu er det en kreds af borgere i Kolding, der tager sagen op. Da skriver nemlig 37 borgere i Kolding påny til magistraten angående Vonsild Svanemose. Nu har bønderne i Vonsild sagt stop, og det er ikke alene kørslen, det drejer sig om. De vil ikke længere sælge tørv til koldingerne. Det kunne måske tyde på, at tingene i første omgang blev ordnet i mindelighed. De skriver: »Bønderne i Vonsild har vedtaget, at vi ikke mere som sædvanlig kan nyde hos dem vores fornødne tørvebrændsel. Derfor nødes vi til at søge kongens mose, men som det er Deres Velvisheder bekendt, må en vej først dertil anskaffes. Den, som er bekvemmest og med mindst bekostning, går over vonsildernes fællesmarker ved rytterkobllets dige, men bliver ingenlunde til-

ladt af beboerne i Vonsild. Så haver nogen af os udfundet den allerbelejlige vej, som kan tages. Den går gennem en toft, som tilhører manden i Hoppeshuse, og som han og os også allerede har tilsagt, og da der fra enden af hans toft kun er en ganske liden distance ved diget over rytterkoblet til Svanemosen, så er det, vi vil anmode Deres Velædelheder om at udvirke hos Generalmajoren, at samme lille stykke, som er af ringe betydning, måtte os forundes mod at vi sætter den i en sådan stand, at ingen skade kan tilføjes«.

Magistraten sender 2. maj 1754 skrivelsen til generalmajoren med følgende ord: »I henseende til, at vonsilderne ikke alene nægter de koldinger tørv for betaling, men tillige nægter at køre deres tørv af kongens mose, en liden distance over deres vildener (udyrkede) fællede ved siden af rytterdiget, op til landevejen, alt sammen alene for at tilvende sig en uhørlig pris for, hvad tørv og træ de selv derefter kunne hidføre, og som da bliver for intet at regne, at Kolding derved tilføjes den yderste nød for brændsel, hvilket vil blive til ubodelig skade, såvel for den høje garnision som for alle andre i Kolding, derfor bønfalder vi på byens vegne, at De nådigst vil tillade foransøgte udvej, så den korte distance fra kongens mose over enden af hestekoblet ved siden af rytterdiget, op til mandens toft ved Hoppeshuse. Hvilken liden vej da således bliver indrettet, at ingen skade eller klage derover arriverer«.

Om ønsket blev opfyldt ved vi ikke. Sagen handlede nemlig ikke kun om brændsel og en »liden distance gennem vildener fællede«. Den drejede sig også om holdninger skabt af rettigheder, som man krævede respekteret.

Kilder

Landsarkivet for Nørrejylland:
Kolding Rådstuearkiv, indkomne breve D 14-104, D 14-146, D 14-164, D 14-166, D 14-174, D 14-196, D 14-335.